

MATILDA AMUNDSEN BERGSTRÖM

PERITEXTUELLA GRÄNSLAND

La querelle des femmes och den tidigmoderna bokmarknaden

Estant le tems venu, Mademoiselle, que les severes loix des hommes n'empeschent plus les femmes de s'apliquer aus sciences et disciplines: il me semble que celles qui ont la commodité, doivent employer cette honneste liberté, que notre sexe ha autre fois tant desirée.¹

Eftersom tiden nu har kommit, Mademoiselle, då männens stränga lagar inte längre hindrar kvinnorna från att ägna sig åt vetenskap och konst, menar jag att de som har möjlighet måste använda denna rättmätiga frihet, som vårt kön förut så har önskat sig.

Louise Labé, *Oeuvres*, 1555

Citatet inleder verket *Oeuvres*, författat av den franska poeten Louise Labé i Lyon 1555. Enligt Labé har något oerhört just hänt – kvinnan har fått möjlighet att skriva.² Att vara författare. Att i publicerad text bestrida den oändliga mängd utsagor som förvägrat henne auktoritet och pressat in henne i omöjliga subjekt/objekt-positioner: skökan, häxan, synderskan. Den irrationella, sinnessvaga, den inte helt (eller alls) mänskliga.

Vad har då förändrats? Ur ett perspektiv: mycket lite. I mitten av 1500-talet har kvinnliga författare verkat i Frankrike i många år, men

dessa kvinnor framställs i princip undantagslöst som exceptionella avvikelser från en allmän regel om kvinnans oförmåga att vara författare. Kvinnliga namn motsvarar också mindre än en procent av de författarskap som publiceras i landet.³ Samtidigt finns det en mothistoria. Kvinnor utgör visserligen en försvinnande liten del av tidens publicerade författare, men de finns.⁴ Och de blir fler. Kring 1500-talets mitt publicerar Margareta av Navarra i en takt som kan jämföras med den enormt populära François Rabelais.⁵ Hélienne de Crenne ger ut *Les angoysses douloureuses qui procedent d'amours*, den första franska självbiografiska romanen, 1541. Texten trycks i flera upplagor. Nicole Bergedé, Marie Dentièrre, Mesdames des Roches, Marie de Romieu, Olympe Liebau, Nicole Estienne, Catherine d'Amboise, Antoinette de Loynes och Marie de Gournay publicerar alla texter där de liksom Labé argumenterar för kvinnans rätt att läsa, tänka, skriva, publicera. Både genom sin argumentation och genom sin själva existens gör dessa röster gällande att kvinnan och författaren på intet sätt är två ömsesidigt uteslutande storheter.

Dessa två kontrasterande berättelser ingår i det tidigmoderna fenomen som idag kallas *la querelle des femmes* – slaget om kvinnan. Högst kortfattat refererar *la querelle des femmes* till

en litterär debatt om kvinnans natur, värde, plikter och rättigheter som med varierande intensitet fördes i Europa under 1400-, 1500- och 1600-talen. I debatten bröts en misogyn sida som underströk kvinnans underlägsenhet gentemot mannen mot en filogyn sida som istället argumenterade för att man och kvinna var lika och jämlika. Det är till denna filogyna sida av *la querelle des femmes* som Labé ansluter sig i förordet till *Oeuvres*. Debatten fördes i litteraturen, men bör enligt (litteratur)historiker som Éliane Viennot, Constance Jordan och Julie D. Campbell förstås som politisk, i det att de frågor som debatten kretsar kring i grunden handlar om makt, auktoritet och inflytande.⁶

La querelle des femmes har varit föremål för många (främst genushistoriska) studier. Det finns dock en grupp personer som i stort sett har undgått uppmärksamhet, trots att de sedan 1400-talets slut spelar en avgörande roll mitt emellan *la querelle des femmes* två stridande sidor. Detta är den tidigmoderna bokmarknadens aktörer: förläggarna, boktryckarna och bokhandlarna. Emedan Labé offentliggör sitt verk som en tryckt bok istället för i manuskriptform så blir hennes tillblivelse som författare inte bara avhängig henne själv, utan även Jean de Tournes, som trycker boken och gör den tillgänglig på marknaden.⁷ I denna artikel diskuteras dessa aktörers roll inom *la querelle des femmes*, med speciell tyngdpunkt på *peritexten* som ett gränsland mellan dem och författarna. Först görs ett nedslag i det pamflettkrig som pågick i England under åren 1615–1617, med fokus på marknadsintressets roll i pamfletternas tillkomst. Därefter undersöks presentationen av författaren Louise Labé i de inledande och avslutande peritexter som utgör ofta förbisedda delar av *Oeuvres*. Här är det istället verkets utformning som placeras i brännpunkten.

Först en kort definition av den tidigmoderna bokmarknadens olika roller. Boktryckaren är den hantverkare som trycker texten. Förläggaren är den som finansierar projektet, medan

bokhandlaren ansvarar för försäljning av den färdiga boken. Ofta bekostade författaren själv sin text och fungerade därmed som egenförläggare, men även tryckaren, handlaren eller en annan aktör kunde förlägga boken. Det är också möjligt, och vanligt, att en person innehar flera av dessa roller.⁸ I *Histoire de l'édition française* argumenterar Nathalie Zemon-Davis för att så var fallet med Labés tryckare Jean de Tournes. Enligt Zemon-Davis var han en så kallad *marchand-imprimeur* – en handlartryckare – som ansvarade för både tryckning, försäljning och förläggning.⁹

I *Seuils* (1987) definierar Gerard Genette *peritext*, en underkategori av det mer kända *paratext*, som det vi finner ”runt texten, inom ramen för samma volym, som titeln eller förordet, och ibland infört i textens mellanrum, som kapiteltitlar eller vissa noter”.¹⁰ Peritext är allt det som utgör boken men inte själva texten, som omger den och fungerar som, med Genettes egen metafor, ”trösklar” in till den.¹¹ Enligt Genette etablerar och säkerhetsställer peritexten författarens intentioner med ett verk. Helen Smith och Louise Wilson, redaktörer för boken *Renaissance Paratexts*, problematiserar denna funktion i en tidigmodern kontext. De menar att det snarast är boktryckarnas intressen och intentioner som påverkar de tidigmoderna peritexterna.¹² Men inte heller denna beskrivning är uttömmande, vilket diskussionen av Labés kungliga privilegium kommer att visa. Istället framstår den tidigmoderna bokens peritexter ofta som porösa gränsland där olika hänsynstaganden och intressen möts, och där bokmarknadens aktörer och författaren i växelverkan introducerar och iscensätter ett mångtydigt författarjag. För kvinnor är dessa processer extra sammansatta och delikata, eftersom kvinnliga författares peritexter under tidigmodern tid alltid introducerade och diskuterade författarens kön.¹³ Därutöver behandlades oundvikligen det faktum att detta kön enligt gängse norm torde omöjliggöra författarskapet.¹⁴ Således blir

de peritexter som omger en kvinnlig författares text alltid, implicit eller explicit, involverade i *la querelle des femmes*. Detta samtidigt som de också är del av en helt annan diskurs – den tidigmoderna bokmarknadens.

TEXTEN: VARA ELLER ICKE VARA

La querelle des femmes rötter sträcker sig längre bak i tiden än Johannes Gutenbergs tryckpress, men debatten delar i stort tidlig och rumslig historia med den tidigmoderna bokmarknaden. I *Into Print: The production of female authorship in early modern France* påpekar Leah L. Chang att endast vissa tryckare och handlare publicerade och sålde kvinnliga författares verk. Chang argumenterar för att den modige aktören här kunde finna en egen nisch, en *succés scandale* och en möjlighet att vinna konkurrensfördelar på bokmarknaden.¹⁵ Före år 1530 publicerades en stor andel av de franska kvinnliga författarna av handlar-tryckaren Antoine Vérad.¹⁶ Jean de Tournes i Lyon publicerade hela sju förstahandsutgåvor av kvinnliga författare, bland annat Perrette du Guillet, Louise Labé och Marguerite de Navarre. Några drevs här av personliga intressen – Nicole Estiennes hjälptes exempelvis av att tillhöra den inflytelserika boktryckarfamiljen Estienne. Troligt är dock att kvinnliga författare just tack vare tidens gängse bild av kvinnan fascinerade och lockade köpare.¹⁷

Det går därmed att ställa frågan huruvida kampen om marknadsandelar, likväl som politisk motivation, kan förklara hur och varför vissa *la querelle*-texter uppkommer. Lisa J. Schnell menar att så är fallet. Hennes analys kretsar kring det pamflettkrig som utlöstes av Joseph Swetnams *The arraignment of lewd, idle, froward and unconstant women* från 1615, ett pamflettkrig som har ansetts vara en höjdpunkt i *la querelle des femmes* i England.¹⁸ I *The arraignment* framför Swetnam de för *la querelle des femmes* misogynna författare gängse teserna om kvinnan: hon är en opålitlig, ointelligent, slug och okysk bedragare som rent av är far-

lig för mannen. Men det finns något nytt hos Swetnam. Till skillnad från många tidigare *la querelle*-författare tycks han bemöda sig om att vara underhållande. Schnell erbjuder en krass förklaring till detta publikfrieri, som har att göra med just marknadslogik: "Misogyny sells, particularly when it is also entertaining".¹⁹ Pamfletten blir en stor publiksuccé. Två år senare publiceras med några månaders intervall tre filogyna pamfletter som svar på *The arraignment*. Rachel Speghts *A mouzell for Melastomous*, Ester Sowermans *Ester hath hang'd Haman* och Constania Mundas *The worming of a mad dogge* går alla (om än på olika sätt) i polemik mot den misogynna bild av kvinnan som Swetnam tecknar. Och som Schnell påpekar reproducerar åtminstone Sowernam och Munda den humoristiska, publikfriande stil som visat sig så framgångsrik för Swetnam.²⁰

Genom att skifta fokus från författare till bokmarknad framträder pamflettkrigets koppling till försäljningspotential än tydligare. 1615 tycks bokhandlaren Thomas Archer ha gett tryckaren Thomas Snodham i uppdrag att publicera *The arraignment*, som sedan salufördes i Archers bokhandel.²¹ Pamfletten blir en succé, men dess popularitet avtar så sakteliga. År 1617 dyker så Rachel Speghts svars-pamflett upp. Även denna pamflett trycks för Archers och hans bokhandel, men det är inte Snodham utan en konkurrerande tryckare som står för produktionen.²² Ett par månader senare publicerades Sowernams pamflett, som kritiserar både Swetnam och Speght. Denna trycks av Snodham, men inte för Archer utan för den konkurrerande bokhandlaren Nicholas Bourne.²³ Ännu någon månad senare skriver pseudonymen Munda *The worming of a mad dogge*, där hon tar Speght i försvar och polemiserar ytterligare mot Swetnam. Denna pamflett trycktes i sin tur av George Purslowe, som konkurrerat med Snodham om att få trycka *The arraignment* för Archer två år tidigare.²⁴ Speghts, Sowernams och Mundas pamfletter

skapade dessutom ett ökat intresse för Swetnams *The arraignment*, varvid Archer kunde beställa ytterligare en upplaga av denna text kort efter publiceringen av Speghs pamflett. I peritexterna markeras även att verken hör ihop och bör läsas tillsammans. Pseudonymen Sowernam är en ordlek på Swetnam, medan pseudonymen Constantia anspelar på en av de centrala anklagelserna i Swetnams titel – kvinnan som "unconstant". Speghs pamflett är än tydligare. Den får den alternativa titeln "an apologeticall answere to that irreligious and illiterate pamphlet made by Io. Sw. and by him intituled, The arraignment of women".

Att författare går i polemik mot specifika texter är vanligt inom *la querelle des femmes*, men det engelska pamflettkriget förefaller ändå drivas av en speciell logik. Spegh, Sowernam och Munda antas ofta ha skrivit sina pamfletter i indignation över Swetnam och sin misogynia samtid – alltså utifrån en filogyn, politisk motivation.²⁵ Bakom detta nätverk av polemiska texter finns dock ett nätverk av tryckare och handlare. Alla har de något att vinna, rent ekonomiskt, på konflikten. Schnell föreslår att det är denna ekonomiska vinning, snarare än författarens politiska motivation, som ger upphov till pamfletterna. Enligt henne kan Speghs *A Mouzel* ha varit ett rent beställningsverk, skrivet på uppdrag av Archer för att väcka liv i intresset för Swetnams *The arraignment*. På samma sätt föreslås att både Sowernam och Munda fått i uppdrag att skriva sina pamfletter av Snodham respektive Purslowe, utifrån en förhoppning att reproducera den framgång Archer fick med Speghs *A Mouzel*.²⁶ Att verkens inbördes relation till varandra fastläggs så tydligt i peritexterna, en domän där förläggarna hade stort inflytande, understryker den marknadsekonomiska aspekten av pamflettkriget.²⁷ Dessa peritextuella signaler kan läsas som försök att skapa nya storsäljare med hjälp av en redan populär texts berömmelse. Det omvända är också möjligt; pamflettkriget kan

vara en strategi som Archer begagnar sig av för att skapa ny kontrovers kring *The arraignment* och därmed återpopularisera texten. Om detta är fallet var Archer lyckosam: vid 1600-talets slut var *The arraignment* inne på sin trettonde upplaga. Det som framstår som en av höjdpunkterna i *la querelle des femmes* visar sig samtidigt vara en av den tidiga bokmarknadens stora försäljningsstrategiska framgångar.

LOUISE LABÉ LIONNOISE PAR JEAN DE TOURNES

Det engelska exemplet ovan visar hur *la querelle des femmes* inte enbart drivs framåt av författare och deras ideologiska övertygelser, utan även av bokmarknades aktörer och deras ekonomiska intressen. Men dessa aktörers inflytande sträcker sig inte bara till texters vara eller icke vara. Tryckare, handlare och förläggare påverkar även vad som sker när texten blir till publicerad bok, och i förlängningen när en skrivande person blir till författare.²⁸ Som Chang skriver: "authorship emerges through a complex series of interactions between writers and book producers [...] at the intersection between the text and its material imprint".²⁹ Det tidigmoderna författarjaget iscensätts delvis genom sin text. Men även, och först, i den skrift och i de tecken som utgör textens övergång till publicerad bok: titelsida, dedikation, publiceringstillstånd, mellanrubriker, typsnitt, format. Kort sagt, i alla typer av peritexter. Utifrån denna idé närmar jag mig Labés *Oeuvres* och några av de peritextuella intersektioner där författaren Louise Labé blir till.

Labé utgjorde tillsammans med bland andra Pontus de Tyard och Maurice Scève *L'École de Lyon*, den lyonska skolan av unga poeter. Hon publicerar samlingsverket *Oeuvres* – en sonettcykel, en prosadebatt, tre elegier, sektionen *Escriz divers* med hyllningsdikter skrivna av andra poeter, och ett filogynt förord – i Lyon 1555. Verket trycks av Jean de Tournes, som ledde ett framgångsrikt tryckeri i Lyon mellan 1542

och 1564. Till skillnad från de engelska tryckare som diskuteras ovan var de Tournes *marchand-imprimeur* eller handlar-tryckare, och ansvarade för både finansiering, tryckning och försäljning av böcker.³⁰ Tidigt i karriären gjorde han sig ett namn som de lyonska poeternas bundsförvant, och publicerade verk av bland andra Clément Marot, Guillaume Guérolt, Pernette du Guillet, Pontus de Tyard och Labé. Senare, ungefär samtidigt som Labés *Oeuvres*, ändrar de Tournes dock inriktning och börjar intressera sig för svårare, mer kostsamma men också lönsamma projekt: fackböcker, illustrerade upplagor samt latinsk och grekisk text.³¹ För att kort illustrera ovanstående resonemang om peritexten som ett gränsland mellan författaren och bokmarknadens aktörer vänder jag mig först till en sådan grekisk text: det ode som inleder *Escriz divers*.

Liksom övriga peritexter opererar detta ode på flera olika plan. Det säger något personligt, är en utsaga om författaren Labé. En hyllningsdikt författad på grekiska antyder att Labé själv kan grekiska, ett tecken på en extraordinär

bildningsnivå som i detta humanismens tidevarv gav författaren auktoritet.³² På ett politiskt plan kan dikten förstås som ett uttalande om kvinnan. En grekisk text riktad till en kvinnlig författare – därmed tänkt att läsas av henne – kan tolkas som ett sätt att bestrida idén om kvinnan som inkapabel att uppnå lärdom, en ofta återkommande föreställning bland *la querelle des femmes* misogynna debattörer. Därtill kan odet tolkas som ett kommersiellt budskap. Att trycka på grekiska 1555 var både dyrt och svårt, så enbart en tryckare med kunskap och resurser klarade ett sådant uppdrag. De Tournes hade runt tiden för *Oeuvres* publikation nyligen börjat rikta in sig på grekiska och latin, och texten fungerar därmed som ett sätt att marknadsföra hans kompetens.³³ Sammantaget gör dessa olika perspektiv peritexten komplex och mångtydig. *Oeuvres* två sista sidor utgör ett exempel på denna mångtydighet. Här ryms en peritext som var mycket vanlig i franska, tidigmoderna förstahandsutgåvor: ett kungligt privilegium.

E SCRIZ DE

diuers Poëtes, à la louenge de
Louÿze Labé Lion-
noize.

Εἰς ἑλέας Λοίσις Λαβείας.

Τὰς Σπρωφῶν ἀφ' ἧς γλυκυφάνος ἐς ἀπ' ἰουσι
ἢ περιφύρα χροῖον βίη,

Μελιχρῶ Γαφίος κ' ἐρώτων ἔνθ' ἡ Λαβεία
Κόλπω τραφίω ἀνύγαγα.

Εἰ δ' ἔτις ὡς παρὲρ ἑωμέεσσ', κ' πύδου δὲ,
Οσοῦν, ἢ ἢ παύτῃα;

Γνοῖς ὡς γαργῆ, ἢ ἄλαμπύρα, θυσευχίεσσ'
Ἐκα φάω ἰερόμυθον:

Τὸ πλῆθος αὖ φυγῆ, λυγυρῶν μίλαθ' ἢ ἔτι τέλειαν
Χερσ' αἶε ἱσαμύζου λυγῆ.

Σφραγῆ δ' ἢ πρὸς ταύτας πύρρος ἀστ' ἰήσῃ
Ἡαυτῶν ἰεῶν ἕνεκα φάτω.

De Aloyse Labæ oculis.

Item non canamus Paphisidæ tuis
Assuesce votis: nisi tibi Cynthia
Fontis hæc Diræi recessus
Frasierint, vel manus æuan.

scd

Le Priuilege du Roy.

HENRI par la grace de Dieu Roy de France,
A nostre Preux de Paris, & Seneschal de Lionnais, en
leurs Lieutenantz, & à chacun d' eulz si comme à lui apar-
tendra, salut & dilection. Reque auons l' humble supplicacion
de nostre chere & bien aymee Louÿze Labé, Lion-
noize, contenant qu' elle auroit des long tems composé quel-
que Dialogue de Folie & d' Amour: ensemble plusieurs
Sonnets, Odes & Epigrammes: qu' auons ses Amis auroient
sanz crainte, & scem encours: non parfaits, publiés, en de-
uoir: endossés. Et deuant qu' auons ne les fussent fai-
re imprimer en ceste sorte, elle les ayant reuuz, & corri-
gez, a lasiz les mettrez & lanternes en lumiere, à fin de su-
primer les premiers exemplaires: mais elle deute que les
Imprimeurs ne se fussent chargés de la desfeinte sanz
estre aueuz, qu' auons puis apres n' eut entenduz sur
leur labeur, VOVRCE EST IL: que nous inel-
nant libéralement à la requeste de Ladite Supplante, lui
auons de nostre grace spreciale donné Priuilege, congé, licen-
ces & permission de pouuoir faire imprimer, seulesc Ex-
mures cy desuz mencionnez, par tel Imprimeur que bon
lui semblera: Auec subissions & desfeints à tous Librai-
res, Imprimeurs & tous autres qui l' apartiendra, de non
imprimer ne faire imprimer, vendre ne faire vendre &
distribuer ledit Liure cy desuz declairé, sans le vouloir
& consentement de Ladite Supplante, & de ceulz à qui
premièrement elle en aura donné la charge, deus le tout
de 1557

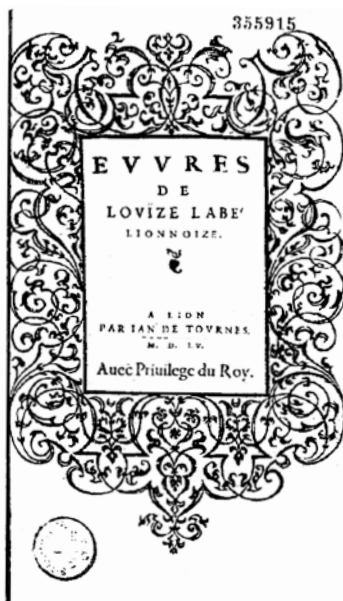

Det kungliga privilegiet börjar delas ut under tidigt 1500-tal, och utgör en form av upphovsrätt som förhindrar andra från att kopiera verket. Privilegiet var även ett officiellt godkännande, eftersom det enbart delades ut efter granskning av den teologiska fakulteten på Sorbonne. Ansvar för att ansöka om kungligt privilegium föll oftast på boktryckaren eller handlar-tryckaren, men en författare kunde ansöka i eget namn.³⁴ Den författare som själv innehade privilegiet gjorde sig mindre beroende av boktryckaren, stärkte sin förhandlingsposition i publiceringsprocessen och hade större kontroll över textens utformning, spridning och försäljning.³⁵ Som bilden ovan visar är *Oeuvres* privilegium inte tilldelat Jean de Tournes, utan Louise Labé. Att en kvinnlig författare tilldelas privilegiet i egen person är inte unikt (Anne de Marquets och Philippe du Verger är två andra exempel), men det är ovanligt.³⁶ När poeten Pontus de Tyard fick sitt verk *Solitaire second ou prose de la musique* publicerat samma år och av samma handlar-tryckare som Labé var det dessutom de Tournes och inte de Tyard som tilldelades privilegiet.

Bokhistorikern Susan Broomhall påpekar att ett privilegium i eget namn gav författaren större inflytande över boken och en större självständighet i förhållande till handlare, tryckare och förläggare (om författaren inte själv agerade förläggare). Intressant nog står det uttryckligen i privilegiet att detta tilldelas Labé just för att hon ska få kontroll över sina texter (och i förlängningen sitt författarjag). Labés privilegium talar dock inte bara om den möjlighet hon haft att kontrollera *Oeuvres* slutgiltiga utformning. Denna peritext bidrar också till iscensättningen av författaren Labé, genom att understryka hennes självständighet. Campbell har noterat att Labé är en av de första kvinnliga författarna i Frankrike att publicera utan det som kallas ”a male crossing guard” – en eller flera män som legitimerar författarskapet.³⁷ I privilegiet markeras denna självständighet än tydligare genom

att klargöra Labés position vis à vis den enda man som finns närvarande i *Oeuvres* – handlartryckaren Jean de Tournes. De Tournes är den som skapar och tillgängliggör boken *Oeuvres*, men privilegiet klargör att Labé inte är beroende av honom. Ingen mans stränga lagar, för att återspela på det citat som inleder både Labés förord och denna artikel, kan hindra hennes tillblivelse som författare. Privilegiet säkrar alltså upphovsrätt på produkten *Oeuvres*, men samtidigt är det en text som iscensätter Labé som en särdeles självständig författare unikt oberoende av manligt stöd. Därtill är privilegiet en illustration av den uppmaning om oberoende som Labé senare kommer att rikta till sina kvinnliga läsare i *Oeuvres* förord.³⁸

Oeuvres kungliga privilegium bär budskap både på en kommersiell, en personlig och en politisk nivå. Detsamma gäller titelsidan. Här specificeras verkets och författarens namn, handlar-tryckarens namn, årtal och plats – information som omsluts av en utarbetad *fleuron*, eller blomsterbård.

Titelsidans tyngdpunkt är okonventionell, såtillvida att fokus ligger på verkets och författarens geografiska hemvist. Lyon nämns två gånger på titelsidan för att sedan upprepas med jämna mellanrum genom hela boken: i förordets signatur, efter prosadebatten ”Debat de folie et d’amour” och efter den sista av Labés 24 sonetter. Antalet upprepningar antyder att Lyon och epitetet Lionnoise är viktigt. I artikeln ”Louise Labé et les dames Lionnoises. Les ambiguïtés de la censure” beskriver François Rigolot hur Lyon – en gång huvudstad i det romerska Gallien – på 1500-talet sågs som en anrik kulturell huvudstad, varför detta namn utgjorde ett kvalitetsmärke för författare.³⁹ Lyonsk härkomst skänkte litterär auktoritet. Därutöver accentuerar epitetet banden mellan Labé och *L’École de Lyon*, den omtalade grupp lyonska poeter där bland andra Martin Scève och Pontus de Tyard ingår.

Samtidigt var Lyon en progressiv stad, en industrins och handelns plats där den tidiga kapitalismens framväxande borgarklass dominerade det sociala livet. Denna samhällsklass positionerade sig gentemot huvudstadens adel och institutioner genom att skapa en mer modern, radikal miljö.⁴⁰ Att en liberal och uppskattande syn på kvinnan och hennes intellektuella arbete var en viktig del av detta märks i periodens litteratur. I Antoine du Moulins förord till Pernette du Guillets postumt utgivna *Rymes* från år 1545 skriver du Moulins exempelvis att det lyonska klimatet alltid har varit en inspiration för författare av båda könen, och att han därför hoppfullt vänder sig till ”ni lyonska damer [Dames Lionnoises], för att låta er slutföra vad [Pernette du Guillet] så lyckosamt har inlett”.⁴¹ Om den ”nya tid” som Labé talar om i sitt förord kan sägas existera någonstans så är det just här. Ordet Lionnoise signalerar alltså både författarauktoritet och ett löfte om kvalitet, ett samband med andra, redan accepterade författare och modernitet. Som jag inledningsvis påpekade finns det en

tydlig tendens i det tidigmoderna Frankrike att etikettera kvinnliga författare som extraordinära.⁴² Genom de ständigt återkommande referenserna till Lyon framstår dock Labé som allt annat än ett unikum. Istället integreras hon i en litterär tradition och en politiskt progressiv miljö, vilket ger auktoritet både åt hennes litterära skapelse, de argument för kvinnans frihet som stipuleras i förordet, och henne själv som en modern författare.

Namnet Lyon alluderar dessutom på en annan viktig faktor i iscensättningen av Labé som författare – läsarkollektivet *Dames Lionnoises*. Christine Clark-Evans har hävdad att Labé tilltalar en blandad publik med *Oeuvres*.⁴³ Jag menar dock att verket tydligt specificerar en könad, kvinnlig, läsarkrets. I sonett 24 vänder sig Labé exempelvis till kvinnor: ”Ne reprenez, Dames, si j’ai ayme”. I den tredje elegin är läsarkretsen därtill rumsligt preciserad: ”Quand vous lirez, ô Dames Lionnoises”.⁴⁴ Även förordet preciserar läsarkretsen som kvinnlig och bördig från Lyon – boken dediceras till Mademoiselle Clemence de Bourges Lionnoise. Detta läsarkollektiv är inte Labés påfund. Dames Lionnoises som begrepp och idé har existerat åtminstone sedan du Guillets *Rymes*, som du Moulin dedicerar till just denna grupp. Dames Lionnoises utgör således en etablerad idé om ett kvinnokollektiv vars gemensamma nämnare är litteratur – kvinnor som förenas genom läsande och skrivande. Flera forskare, bland andra Clark-Evans och Viennot, har argumenterat för att Labé liksom många andra av tidens kvinnliga författare försöker etablera en kvinnlig litterär gemenskap eller alternativ kanon, både för att skapa egen författarauktoritet och för att engagera sig i *la querelle des femmes*.⁴⁵ Utifrån en sådan idé är det anmärkningsvärt att Labé aldrig nämner några av sina samtida kvinnliga författarkollegor. Referenserna till de lyonska damerna kan dock läsas som ett sätt att implicit göra just detta. Genom epitetet Lionnoise skrivs Labé på *Oeuvres* titel-

sida in i det litterära kollektiv som stipuleras i du Guillets verk. Så kan *Oeuvres* betraktas som en fortsättning på *Rymes*, och som ett led i att etablera ett kvinnligt litterärt kollektiv av inbördes påverkan. Ordet Lyon placeras alltså inte bara Labé i ett litterärt och politiskt sammanhang, utan i ett specifikt kvinnligt litterärt och politiskt sammanhang med kopplingar till *la querelle des femmes*.

Epitetet Lionnoise avslutar Labés författarnamn. Innan namnet går att notera en annan intressant omständighet: en högst talande tystnad. Louise Labé introduceras nämligen inte med ordet *Dame*. Många av *Oeuvres* peritexter inkluderar ovanliga drag, men detta är extraordinärt – alla de andra kvinnliga författare som har nämnts i denna artikel introduceras som *dame*, *madame*, eller *mademoiselle*, alternativt *princesse*, *reine* eller *duchess* om de är av kunglig eller adlig börd. Jag har inte hittat någon annan bok publicerad under 1500-talet i Frankrike tillskriven en kvinnlig författare som inte gör bruk av ordet *dame* eller ett jämförbart attribut. "Louise Labé Lionnoise" kan exempelvis jämföras med hur du Guillet presenteras. Hon karakteriseras som "La gentile, et vertueuse dame Pernette du Guillet", med tre ord som alla betonar hennes kvinnliga respektabilitet. Labé presenteras istället, likt tidens manliga poeter, utan titel. Denna tystnad, som alltså likställer Labé med manliga författare, var utan tvekan provokativ. Provokationen kan läsas som ett försök att förstärka den skandalösa image som odlas i Labés poesi, och skapa en kittlande *succès scandale* genom att implicit ifrågasätta författarens sedlighet.⁴⁶ En sådan tolkning tar fasta på peritextens kommersiella potential. En annan tolkning utgår från *la querelle des femmes* och de frågor om kvinnan som Labé diskuterar i sitt förord. I *Oeuvres* är det första som möter läsaren författarens namn, inte dennes kön. Genom att exkludera «*dame*» låter Labé (eller de Tournes) namnet förekomma könet. Därmed ifrågasätts

relevansen av författarens könstillhörighet. Ett sådant tilltag rimmar väl med hur Labé senare, i sitt förord, struntar i att diskutera huruvida hennes kön gör henne till en sämre författare, trots att en sådan diskussion är i det närmsta obligatorisk vid denna tid. Istället för att positionera sig som specifikt kvinnlig författare (och bedyra sin anständighet som sådan) presenterar sig Labé som könlös – ett privilegium hittills enkom förbehållet manliga författare. Bristen på respektabla epitet kan så förstås som en i högsta grad politisk poäng, och tystnaden som föregår namnet som full av innebörd.

POLITIK OCH MARKNAD

Ovan har jag diskuterat den tidigmoderna bokmarknadens olika aktörer och deras roll i *la querelle des femmes*. En undersökning av Josephs Swetnams, Rachel Speghets, Ester Sowernams och Constantia Mundas pamfletter, som alla publicerades i England 1615–1617, visar hur ett specifikt nätverk av bokhandlare och tryckare döljer sig bakom författarnas polemiska diskussion om kvinnan. Debatten tycks drivas framåt lika mycket av dessa aktörers ekonomiska intressen som av författarnas politiska eller personliga engagemang. En läsning av tre peritexter i Louise Labés *Oeuvres*, tryckt i Lyon 1555, visar därtill hur handlar-tryckaren de Tournes påverkar det författarjag som iscensätts i och med publiceringen av en bok. De peritexter som gör text till bok utgör ett gränsland mellan författaren och dessa aktörer, och i läsningen av *Oeuvres* avslöjar peritexterna flera olika intressen som i komplex växelverkan skapar flertydiga budskap om det författarjag som blir till i och genom verket – Louise Labé Lionnoise.

Trots att *la querelle des femmes* sammanfaller rumsligt och tidsligt med den tidigmoderna bokmarknaden har få forskare närmat sig debattens kommersiella aspekter. Inte heller förläggarna har diskuterats i någon större utsträckning, trots att det är förläggarna, bok-

handlarna och boktryckarna som möjliggör både debattens spridning under tidigmodern tid och vår tillgång till texterna idag. Kanske beror detta på en tendens att se det kommersiella och det politiska som ömsesidigt uteslutande. Feministiskt inriktade forskare har under lång tid argumenterat för att *la querelle des femmes* var en politisk debatt med politiska implikationer, snarare än någon form av litterär lek utan förankring i levd verklighet.⁴⁷ Det kan därmed finnas ett motstånd mot att tänka på *la querelle des femmes* ur ett marknadsperspektiv, utifrån en idé om att kommersiella drivkrafter skulle förminska eller rent av utesluta debattens politiska motivation. En sådan oro är inte ogrundad – Schnell använder exempelvis sina fynd om det engelska pamflettkriget för att förminska, om än inte helt förkasta, Rachel Speght som politisk författare.⁴⁸ Denna motsättning är dock en onödig förenkling, vilket jag har försökt visa med hjälp av Labés *Oeuvres*. En kommersiell och en politisk drivkraft ute-

sluter inte varandra. Bokmarknadens marknadslogik försvagar inte *la querelle*-texternas politiska sprängkraft, den snarare förstärker dem. Den kommersiella potentialen hos en *succès scandale* skapar ett retoriskt utrymme där kvinnliga författare kan tänja på de konventioner som reglerar korrekt kvinnligt beteende. De polemiska texternas popularitet resulterar i att allt fler filogyna eller profotofeministiska verk skrivs och tillgängliggörs. Tryckares, handlares och förläggares makt över sina böcker existerar inte bara i konflikt med författarnas makt över sina texter, utan även i interaktion med dem. Det är en interaktion som inte är och sannolikt aldrig har varit möjlig att helt dechiffrera. Men den förtjänar uppmärksamhet, och snarare än att ha hindrat *la querelle des femmes* och dess kvinnliga författare tycks den stundtals ha skapat oanade möjligheter både för den enskilda kvinnliga författaren och för den idé om kvinnan som den tidigmoderna litterära offentligheten ständigt hade att förhålla dig till.

1. Louise Labé, *Oeuvres de Louise Labe Lionnoise*, Lyon: Jean de Tournes, 1555, s. 2. Min översättning.
2. Begreppet ”kvinnan” utgör i denna kontext en idealiserad och i slutändan fiktiv kategori eller subjektposition, som inte går att likställa med en grupp historiska personer. För det första inkluderas, som Labé själv noterar, aldrig alla, eller ens många, kvinnor i de diskussioner som beskrivs ovan. För att räknas hit krävs vissa samhällspositioner och resurser, ett visst utseende och ett visst beteende. För det andra finns en tydlig diskrepans mellan de diskussioner om kvinnan som förs i litteraturen och olika kvinnors praktiska möjligheter i olika situationer, varför denna litterära kvinna inte problematiskt går att likställa med kvinnor som agerar i en viss tid, på en viss plats.
3. Susan Broomhall, *Women and the book trade in sixteenth-century France*, Burlington: Ashgate, 2002, s. 94. Begreppet ”kvinnliga författare” refererar till retoriskt feminina författare, alltså författare som presenterar sig själva som kvinnor.
4. François Grudés litteraturhistoriska verk *La croix du maine* från 1584, fyllt av uppskattande porträtt av kvinnliga författare, visar också att de åtminstone stundtals uppskattas och respekteras. François Grudé, *Premier volume de la bibliothèque de La croix du maine*, Paris: A. L’Angelier, 1584. I ännu högre utsträckning än män kom dock dessa kvinnor enbart från samhällets högsta skikt; de var kungliga, adliga eller tillhörde rika borgarfamiljer.
5. Broomhall, *Women and the Book Trade in Sixteenth-century France*, 2002, s. 122f.
6. Här finns ej utrymme för att definiera *la querelle des femmes*. För detta, se exempelvis Éliane Viennot, ”Revisiter la querelle des femmes: mais de quoi parle-t-on?” i Éliane Viennot & Nicole Pellegrin (red.), *Revisiter la querelle des femmes. Discours sur l’égalité/ l’inégalité des*

- femmes et des hommes, de 1750 aux lendemains de la révolution*, Saint-Étienne: Publications de l'université de Saint-Etienne, 2012, Constance Jordan, *Renaissance Feminism: Literary texts and political models*, New York: Cornell University Press, 1990 eller Julie. D. Campbell, *Literary Circles and Gender in Early Modern Europe*, Burlington: Ashgate, 2006).
7. Enligt Leah L. Chang var det alltfjämt vanligt att författare enbart cirkulerade texter i manuskriptform, ett alternativ som ansågs mer passande speciellt för kvinnor. Att som kvinnlig författare göra sina verk tillgängliga i tryckt form snarare än manuskriptform var därmed ett högst medvetet, och mening-bärande, val. Leah L. Chang, *Into Print: the production of female authorship in early modern France*, Newark: University of Delaware Press, 2009, s. 28.
  8. Jeanne Veyvrin-Forrer, "Fabriquer un livre au XVIe siècle", Nathalie Zemon Davis, "Le monde de l'imprimerie humaniste: Lyon", samt Annie Charon-Parent, "Le monde de l'imprimerie humaniste: Paris", alla i Henri-Jean Martin & Roger Chartier (red.), *Histoire de l'édition française. Tome I: Le livre conquérant*, Paris: Promodis, 1982. För något om den engelska tidigmoderna bokmarknaden, se även Joseph Lowenstein, *The Author's Due. Printing and the Prehistory of Copyright*, Chicago: The University of Chicago Press, 2002, s. 27–51.
  9. Zemon Davis, "Le monde de l'imprimerie humaniste: Lyon", 1982, s.262.
  10. Gerard Genette, *Seuils* Paris: Seuil, 1987, s. 10. Min översättning.
  11. Genette noterar gränser i övergångarna mellan text och peritext. Det går exempelvis att fråga sig om förordet i Louise Labés *Oeuvres* bör läsas som en peritext, eller om det snarare bör läsas som en del av texten. Eftersom Labé själv står som upphovsperson till förordet och mitt främsta intresse i denna artikel gäller de peritexter där upphovet är oklart kommer jag att i stort sett bortse från detta förord.
  12. Helen Smith & Louise Wilson (red.), *Renaissance Paratexts*, New York: Cambridge University Press, 2011, s. 8. Smith och Wilson talar om "printers", vilket bör översättas till boktryckare. Detta gäller dock rimligtvis stundtals även förläggare och handlare. Ett exempel på det är just de peritexter som diskuteras i anslutning till det engelska pamflettkriget på 1620-talet.
  13. Leah L. Chang, *Into Print: the production of female authorship in early modern France*, 2009, s.22, Broomhall, *Women and the book trade in 16th century France*, 2002, s. 80, Smith & Wilson, *Renaissance Paratexts*, 2011, s. 133.
  14. Se Marie de Gournays förord i Michel de Montaignes *Essais* från 1595, Marguerite de Navarres förord i *Le Miroir* från 1531 eller Mesdames des Roches förord i *Oeuvres* från 1578, för att nämna några av de mest kända exemplen.
  15. Chang, Leah L, *Into Print*, 2009, s. 38.
  16. Broomhall, *Women and the Book Trade in Sixteenth-century France*, 2002, s. 126.
  17. Texterna publicerades ofta flera gånger – ett tecken på kommersiell framgång. Se Broomhall, *Women and the Book Trade in Sixteenth-century France*, 2002 s. 112.
  18. Se exempelvis Christina Malcolmson & Mihoko Suzuki (red.), *Debating Gender in Early Modern England 1500-1700*, New York: Palgrave, 2002, Mark Breitenberg, *Anxious Masculinity in Early Modern England*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996, eller Joan Kelly, "Early feminist theory and the querelle des femmes", i *Signs*, 1982:1, s. 16.
  19. Lisa J. Schnell, "Mouzzeling the competition" i Christina Malcolmson & Mihoko Suzuki (red.), *Debating Gender in Early Modern England 1500-1700*, New York: Palgrave, 2002, s. 62f.
  20. Ibid.
  21. Detta är specificerat på textens titelsida, där det står att texten är "Printed by George Purslowe for Thomas Archer, and are to be solde at his shop in Popes-head Pallace, neere the Royall Exchange". Joseph Swetnam: *The araignment of leuud, idle, froward, and vnconstant women or the vanitie of them, choose you whether*, London: Thomas Archer, 1615.
  22. På detta verks titelsida står att läsa att texten är "Printed by Nicholas Okes for Thomas Archer, and are to be sold at his shop in Popes-head-Pallace". Rachel Speght, *A Mouzell for Melastomus*, London: Thomas Archer, 1617.

23. På detta titelblad kan vi läsa att boken är "Printed [by Thomas Snodham] for Nicholas Bourne, and are to be sold at his shop at the entrance of the Royall Exchange". Ester Sowernam, *Ester hath hang'd Haman*, London: Nicholas Bourne, 1617.
24. Se Simon Sheperd, *The Women's Sharp Revenge: five women pamphlets from the renaissance*, New York: Forth Estate, 1985.
25. Se exempelvis Kelly, "Early feminist theory and the querelle des femmes", 1982, s. 16.
26. Schnell, "Mouzzeling the competition", 2002, s. 63f. Schnell är något otydlig gällande vem/ vilka som har fungerat som förläggare och bekostat de olika pamfletterna, men tycks mena att det är bokhandlarna som har agerat förläggare. Detta scenario verkar troligt med tanke på de formuleringar på titelsidorna som citeras i not XXI XXII och XXIII, men är bara en hypotes.
27. Chang, *Into Print*, 2009, s. 32.
28. I denna artikel diskuteras den tryckta boken. Utifrån detta perspektiv är det i och med trycket som en skrivande person blir författare. Detta betyder inte att det inte fanns, och finns, författare vars texter aldrig tryckts. I François Grudés litteraturhistoriska verk *Bibliothèque du sieur de La Croix du Maine* från 1584 inkluderas exempelvis ett stort antal författare vars alster aldrig funnits tillgängliga i tryckt form.
29. Chang, *Into Print*, 2009 s. 19.
30. Detta enligt Zemon Davis, "Le monde de l'imprimerie humaniste: Lyon", 1982, s. 262. Skillnaden markeras på titelbladet: på de engelska titelbladen står det att texten är tryckt av en boktryckare för en försäljare, medan det på titelbladet till *Oeuvres* endast står "Par Jean de Tournes".
31. Michel Jourde, "Intertextualité et publicité: publier selon Jean de Tournes (1542–1564)" i *French Studies*, 2011:3, s. 316f.
32. Då Antoine du Moulin prisar Pernette du Guillet oerhörda lärdom skriver han exempelvis att hon kan båda latin och moderna språk, och kanske till och med skulle ha kunnat lära sig grekiska om hon haft mer tid. du Guillet, *Rymes de gentile et verteuse dame d. Pernette du Guillet lyonnoise*, Lyon: Jean de Torunes, 1545, s. 5.
33. Chang, *Into Print*, 2009 s. 108.
34. Charon-Parent, "Le monde de l'imprimerie humaniste: Paris", 1982, s. 237f. Författaren kunde också själv agera förläggare, och finansiera sitt eget verk. Det är oklart huruvida *Oeuvres* finansierades av de Tournes eller Labé själv, och det är möjligt att Labé ansöker om privilegiet eftersom det är hon själv som är förläggare. Broomhall nämner dock inte detta.
35. Broomhall, *Women and the book trade in 16th century France*, 2002, s. 117–120.
36. Ibid.
37. Campbell, *Literary circles and gender in early modern Europe*, 2006, s. 102. Detta kan diskuteras, eftersom en del av *Oeuvres* utgörs av *Escriz des diverse poètes*, en samling hyllningsdikter till Labé författade av olika, oftast manliga, författare. Dessa dikter diskuteras dock inte explicit det lämpliga eller icke lämpliga i publikationen av *Oeuvres*, varför Campbells påstående får anses korrekt.
38. Där skriver hon bland annat att kvinnor bör använda sin "honeste liberté" för att skriva, eftersom skrivandet till skillnad från andra nöjen som, är "entièrement notre". Labé, s. 5f.
39. François Rigolot, "Louise Labé et les dames lyonnaises. Les ambiguïtés de la censure", i Béatrice Alonso & Éliane Viennot (red.), *Louise Labé 2005*, Saint-Étienne: Publications de l'université de Saint-Etienne, 2005, s. 59.
40. Michèle Clément & Janine Incardona (red.): *L'émergence des femmes à Lyon à la renaissance 1520-1560* Saint-Étienne: Publications de l'université de Saint-Etienne, 2008.
41. du Guillet, *Rymes*, 1545, s. 5. Min översättning.
42. Broomhall, *Women and the book trade in 16th century France*, 2002, s. 75.
43. Christine Clark-Evans, "The feminine exemplum in writing", i Béatrice Alonso & Éliane Viennot (red.), *Louise Labé 2005*, Saint-Étienne: Publications de l'université de Saint-Etienne, 2005, s.106.
44. Labé, *Oeuvres de Louise Labé Lionnoise*, 1555, s. 107f, s. 123.
45. Clark-Evans, "The feminine exemplum in writing", 2005, s. 103, Éliane Viennot, "La diffusion du féminisme", i Béatrice Alonso & Éliane Viennot (red.): *Louise Labé 2005*,

- Saint-Étienne: Publications de l'université de Saint-Étienne, 2005, s. 25f.
46. Chang, *Into Print*, 2009. s. 38. *Oeuvres* blev också en riktig *succès scandale*. Boken resulterade i flera epitet som skulle komma att präglade synen på Labé i århundraden. *La belle cordière* – den vackra repslagaren – är det mest smickrande. *Plebeia meretrix* – gemen hora – är ett annat av hennes epitet, som myntades av teologen Jean Calvin 1560.
47. Se exempelvis Viennot, "La diffusion du féminisme" eller "Revisiter la querelle des femmes". Eftersom *la querelle des femmes* är ett så pass bestritt begrepp finns det självklart samtidigt de genushistoriker som ifrågasätter denna politiska tolkning av fenomenet. Se exempelvis Malcolmson & Suzuki, *Debating Gender in Early Modern England 1500–1700*, 2002, s. 3f, eller Floyd Gray, *Gender, rhetoric and print culture in french renaissance writing*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
48. Schnell, "Mouzzeling the competition", 2002, s. 64ff.

SUMMARY

Peritextual Borderlands: La querelle des femmes and the Early Modern Book Market

The article investigates the roles played by printers, publishers and book traders in *la querelle des femmes*, the literary debate about women that took place in Europe in the early modern period. I discuss what Gerard Genette calls the *peritext*, as a section of the printed book where the interests of authors, printers, publishers and traders intersect. After discussing the English Swetnam controversy of 1615-1617 from the perspective of the literary market, I turn to the French poet Louise Labé and her work *Œuvres*, which was printed by Jean de Tournes in Lyon in 1555. In analysing three peritexts in *Œuvres* – the title page, the royal privilege and a laudatory poem by another, anonymous poet – it becomes clear that these peritexts carry messages on many different levels. They can be read as commercial, political and personal messages, making them highly complex aspects of the book. In conclusion, I argue that the organisation of the early modern book market is an important and heretofore largely neglected aspect of *la querelle des femmes*, and that the commercial logic of this book market in certain cases seems to work to support *la querelle des femmes* and women authors.

Keywords: *La querelle des femmes*, early modern book market, Louise Labé, Jean de Tournes, peritext